

»Kongens Fald« og dens tilblivelse på grundlag af værkets kladde

Af Leif Nedergaard

Vi er så heldige at have bevaret Johannes V. Jensens kladde til *Kongens Fald*, eller »den første udarbejdelse« som han den 22/11-01 kalder manuskriptet,¹ som er pagineret til s. 180; men da de første 30 blade er dobbeltbeskrevet, udgør den ialt 210 sider i A5-format. Oluf Friis har i sin bog² fra 1974 med stor vidtløftighed behandlet enkelte partier af kladden. Her skal i kortere form hans fremstilling suppleres til yderligere belysning af romanen og dens tilblivelse. Det umiddelbare indtryk man har af *Kongens Fald* som en roman blevet til under inspiration og på forhånd lidet planlagt, bekræftes ved nærmere studium af kladden.

At bogen på forhånd var lidet fast planlagt, derom vidner mangt og meget i handlingen, foruden det at så godt som alle personerne skifter navn under nedskrivningen. Hovedpersonen hed oprindelig Jesper Petri, først fra 4. kap. af 1. del får han navnet Mikkel Thøgersen; forfatteren vænner sig selv til navneskiftet ved ytringen: »I sine [nøgterne>] lyse Øjeblikke [tænkte>] sagde Jesper Mikkel til sig selv«. Samtidig ændres navnet på hans kontubernal fra Ove Michael til Ove Gabriel, og med et ordspil på navnet nævnes det i kladden at Mikkel plejede »at fly for Erkeenglens Ansigt« (jf. KF s. 12). Herremandssønnen Otte Iversen hed opr. Otte Holgersen. At Mikkels drømme-elskede oprindelig hed Bodil, er af større betydning, da det antyder et fra først af ganske andet handlingsforløb, nemlig formodentlig at pigen Bodil var en jysk pige fra hjemegnen som både Otte og Mikkel er forelsket i, hvoraf en dødelig konflikt mellem dem kunne opstå. Handlingen blev en ganske anden da pigen Bodil udskiftes med den jødiske Susanna, et vidnesbyrd om JVs positive fascination af folk af jødisk byrd; myten *Esther* fra 1903 vidner således om en forelskelse i en jødisk pige. Så godt som alle de piger Axel møder på sin vej skifter også undervejs navn, ligesom Axels hustru og barn.

Ser vi på de ændringer der foretoges i de enkelte episoder af bogens første del, den der fik titlen *Forårets Død*, har Friis (II, 189f.) redegjort for at landskabsbilledet i 1. kap. ændres fra marts måned til sidst i maj, ligesom at 2. kap. indledtes med hjemstavnschildringen om *Dalen, Engen og Åen* (s. 219f. & 299 ff.). Det skal ikke gentages her.

Om vinens virkning på Mikkel i krostuen hed det oprindeligt: »Aldrig havde han følt sin inderste ulægelige Sorg saa haardt. Han skottede stjaalent til Junker Otte, forelsket i ham, fuld af Mistro« (jf. KF s. 9n). Og da Otte senere har fortalt ham om sin ulykkelige elskov hed det opr.: »Mikkel kunde ingenting sige, det behøvedes heller ikke, han var tilstede som en uendelig Sympati« (jf. KF s. 27).

Fra sin bopæl i Klareboderne, hvorfra godt 400 år senere bogen om ham skulle udgå, kan han høre sang af »[Munkene inde i Graabrødrekloster>] i St. Clara« (jf. KF s. 13n). Mikkel vandrer ud i byen og får udenfor vinboden et glimt af prins Christiern, der vækker hans »Beundring af menneskelig Skabning« (jf. KF s. 15). Det lægger op til den række *Interieurer fra det sejstende Århundrede* omkring Chr. II som romanen rummer: i badstuen, i Stockholm, på Lillebælt og det længere interiør fra Sønderborg.

Mikkel præsenterer sig i kladden som »Jesper Pedersen, Smedesøn«, da han opsøger Jens Andersen »[han lignede en [Slagter>] Heste-Pranger«, ifølge kladden er det ikke til Rom men til *Paris* han gerne vil, men virker adspredt: »Som altid blev Jesper hentaget, kørt i Karussel af de Iagttagelser, han gjorde. Derfor ogsaa gik han fra Snøvsen«. Da Jens Andersen Beldenak så kritiserer hans skandering, tænkte han i kladden: »Hæ! Han kendte altsaa ikke Jesper Petris latinske Oder« (jf. KF s. 18). På hjemvejen avstår han fra at kikke »ind efter [Bodil>] Susanna i Dag. Nu kunde det være nok«. Han ser Otte Iversen ride forbi: »Han red som Døden fra Lübeck« (jf. KF s. 20). Når han her »[Midt i Maj Maaned > Ved det Lag>] Nogle Dage efter« blir relegeret fra Universitetet, skyldtes det han hade forsømt »sine Forelæsninger men især sine Pligter ved Gudstjenesten«; han var imidlertid »ogsaa mistænkt for Vantro«. Ove Gabriel så nu på ham »som paa en anden læg Mand, man siger »han« til«.

Mikkels drøm i kap. V (*Mikkel synker*) om piger, hvis kåber fløj tilside »fra deres Nøgenhed« hade i kladden sætningen: »de gik splitternøgne og blegroede midt gennem Sneen«. Hans følgende mistrøstige fundering (KF s. 28) lød opr. således:

Da Mikkel vaagnede hen paa Eftermiddagen, blev han liggende lidt og tænkte sig om. Saa satte han sig op og skrev latinske Vers i sin Bog. [De kunde lyde paa dansk] saameget som [saadan]:

Jeg ser bestandig min Elskede for mig, i mine Drømme bliver hun til tusinde. Nylig drømte jeg (men mon det betyder noget),

at jeg aldrig skal naa hende. Hvem andre end Satan skulde stille sig i Vejen – det er dog bestemt fra Begyndelsen, at hun skal blive min Skæbne. Jeg har i Drømme følt hendes Læber læge mig, hvor hendes Tænder bed, jeg har drømt, at jeg holdt hendes ene Haand i min Mund til Gengæld.

Mig vil det nok gaa galt, men jeg vil have været lykkelig først. Den Modbydelighed jeg føler ved at leve, bliver [snart] om lidt [uudholdelig] uovervindelig, jeg nærmer mig paa en eller anden Maade Døden i Utide, uden at jeg ved hvordan eller hvorfor. Saa længe jeg kan huske, har jeg lidt af en Fortvivlelse, jeg aner, at jeg vil dø for egen Haand. Men der er dog spaact mig større Lyksalighed end de andre blinde Orme.

Skildringen af Susannas godvillige aksept af Otte Iversens voldtægt foregik i kladden ikke i majmåneds lyse nat, så der må tændes lys i kamret. Efter at Otte først har kysset hende varm, hedder det:

– [Og der havde den unge Hr. Otte faaet gjort > tændt en Ild, som Men aldrig saa snart kyssede > Otte kyssede hende paany, men nu sprang hendes Mund ud som en Rose [og] med [store>] mange og [frodige] svulmende Blade. [Da veg] han sky tilbage. Det løb ham harskt gennem Halsen. Endnu engang kyssede han Susanna og mødte hendes Ild[en], og da blev han [mod i Vilje, trykket sammen>] modvillig, han hældede sig dybt forstemt [op mod Bordet>] ind mod Hylde træets kolde [Blade>] Løv. Susanna fulgte efter ham og lagde sit Hoved under hans Hage. Saaledes sad de længe. Midnatsklokken.

Imorgen rejser vi, sagde Hr. Otte. Det var der ikke noget ulykkeligt i og Det [var nok ikke>] kunde ikke være derfor, at [Hr.] Otte løftede Susannas Hoved [op og ned] med dybe Suk.

Sørger du over noget? spurgte hun.

Hvad? [spurgte han mildt og stille>] Hans Stemme lød som en Klang. [Ja. Længe efter>] Ja svarede han længe efter. Han slejede for Susannas Ansigt, og hun bed og kyssede [hans] Knoerne paa hans Fingre. Hendes rene Dejlighed gik ham til Marv og Ben.

[Det blev Midnat] Otte og Susanna [gik ude i den>] svøbte sig mellem Buskene ude i den øde Have. De gamle skæve Stammer stod i det duftende Vildnis som [ur>] graanede Urdyr, Grenene

rakte sig op og ned hid og did, som vidste de ikke hvorhen de vilde pege, deres knoklede Livsvisdom [skulde pege. De gamle af Dage havde ingenting vigtigt at sige>] ikke noget sandt at [melde. Klokken slog tolv,] da Otte ledet af Susannas Haand fandt op af Stigen til hendes lille JomfruKammer. Hun tændte Lys, og nu saa Otte først hvor usigelig dejlig hun var, sort og hvid som Nat-ten og Dagen. [Brændende Hun var som et Baal>] Et Solbarn fra en Verden han ikke kendte, [brændende>] hendes Glød var vil-dere end han [kunde taale>] var fattet paa, hun skræmmede ham [ind>] bleg. Men jo mere dødelig sorgfuld han blev, des rigere straaledede hendes Æmhed.

Se hun var skinnende hvid [som Marmor, men] og skygget af en gylden Brunhed, som havde [hendes Solbrændthed fortaget sig>] hun været meget solbrændt, før hun voksede til og blev hvid.

Tre Gange bød hun ham sine [gyldent>] guldbrunte skyggede Bryster, og tre Gange veg han tilbage som skulde han dø. Indtil han sønderknust tog hende i Favn. (Jf. KF s. 35f.).

På spørgsmålet »Hvorfor tog hun ham?« svares der: – »hun begærede hans Sorg, hun vilde lønligt drikke hans Smærte, hun elskede hans Fortvivlelse«. Avsnittet der lader Mikkel som voyeur overvære den indledende forførelsesscene er først bagefter indskudt på rette plads.

Da Otte »som et jaget Dyr, indvendigt svedet af gloende Jærn« i for-trydelse over sin handling løber derfra, besat af tanken om »at syde [dette Minde>] denne Synd ud af sit Hjærte, glemme, glemme«, ser han jo gennem en vinduessprække »en Mand med Ryggen til« bagved en kvinde »løfte sin højre Arm paa en listende Maade og lægge den venstre om hendes Pande« og skære halsen over på hende. Det oplystes dagen efter at det var et »berygtet Fruentimmer« kaldt Hamburg-Lotte [i Skipperstræde]. Otte »naaede hjem til sit Kvarter. Han stormede ind i Stalden og kastede sig [komplet>] fuldstændig trøstesløs om Halsen paa sin Hest. [En halv Time efter jog han i bragende Firspring]« afsted.

Da Mikkel følger efter den som hore fra byen bortviste Susanna og i en kro på Strandvejen får et glimt af hendes ansigtsudtryk, hed det:

Han havde set noget i Susannas Sorg, hendes omslørede Blik, der virkede paa ham som rødt Klæde paa en Tyr, han blev for første Gang skinsyg. – Nu brød han sig ikke om hende mere.

Og medens Mikkel sad paa Grøftekantene, frigjorde hans Smærte sig fra alle Ting og stod alene. Dette var i Sandhed en Pine, der var værd at lide. Mikkel krympede sig af Angst. Men han var ung, endnu kunde hans Lidenskab ikke leve uden Genstand. Og saa vendte al hans Sjælesmærte sig da til Had, Had mod ham Otte Iversen (jf. KF s. 42).

Mikkel flygter derpå fra byen ved samme nat at få skibsløjlighed til Grenå, bliver drukket fuld på skibet, og i fuldskab lader JVJ ham solidarisere sig med andre uslinge ved at råbe: – »Kom an I Strandvaskere og Benrade fra Stejlen! Jeg er af jeres Folk, *inat skar jeg Halsen over paa Hamborg-Lotte!*« (her fremhævet jf. KF s. 43). I så fald ml. kl. 1 og 4, lige efter at have overværet Ottes voldtægt mod Susanna. Oluf Friis vil opfatte Mikkels tilståelse som tomt pral (II, 195). Men det at drabet overhovedet omtales, at Mikkel kender til det og omgående flygter fra København til Jylland og siden til Tyskland, tyder på at det opr. var meningen at vi skulle opfatte ham som gerningsmanden. Når sætningen blev strøget i bogformen, skyldtes det vel at JVJ ved nøjere eftertanke har været bange for så tidligt at forskærtse læserens sympati for Mikkel. Men Mikkels senere voldtægt mod Ane Mette og overfald på Axel vidner om at han hade sind til i sin frustration at begå den slags voldsomheder.

Hjemkomsten kan ikke råde bod på Mikkels mismod over den spildte ungdom: »Da otte Dage var gaaet, længtes Mikkel bort«, hed det i kladden (jf. s. 49f.), og han strejfer ude om natten som Ridder Tage: »Han maatte opsøge [Indtryk>] Omgivelser, der vejede op med hans indre Mismod«. Han møder Ane Mette: »Hun fyldte det fattige Hus med Duften af sit Legeme og Lysset af sit Haar«. Hendes far har inviteret ham hjem: – »Kommer du ikke hen til vort? raabte Jens efter ham. Jo det skulde Mikkel nok«. Først nu får han ideen om voldtægt af hende: – »Jeg vil hævne mig paa Otte Iversen ved at tage hende fra ham«. Otte Iversen er imidlertid blevet forbandet, i kladden både på dansk og tysk, af Susannas far og er bagefter jaget hjemad ligesom Ridder Tage, men »sønden for Hobro« brød hesten sammen. Mikkel synes imens at være flygtet videre til Tyskland, men får ved forårstide hjemve, skildret i kladdens indledende afsnit til kap. XII (citeret i LN:JVJ 1968 s. 100f. & af Friis 1974 s. 304ff.). Mikkel har på hjemfærden uheldsvarslenende fornemmelser med bl.a. en krage der skrukker: »Mækkel, nu er dit Foraar død. Hægægægægæg«. Ved en digterisk metamorfose er han nu

blevet til Døden. At dette naturligvis ikke skal tages bogstaveligt, er indiceret ved at JVJ i kap. *Døden* har ændret tempus fra præteritum til præsens.¹² Der er ingen belæg for som Friis (II, 194) at tro han inden skulle have været håndværkssvend, da snarere vagant. I hvert fald er han nu tysk landsknægt: »Mikkel befandt sig vel ved dette nye Liv, han var ikke betænkt paa at bytte Stilling mere«. Som sin ophavsmand er han *free lance* og hverves to år efter til Ditmarsker-togtet, hvis tilblivelse opr. skildredes således:

Anno 1500 var Kong Hans hos sin Broder i Holsten, de samlede Krigsfolk for at tage Ditmarsken. Junker Slentz var hvervet tilligemed hele den sachsiske Garde og befandt sig paa Marsch ... Kammeraterne sang, og Mikkel [sekunderede med høj Fistelstemme af bedste Formue] tog Tonen med efter bedste Skøn: »In Hungersnot schlag Herren tot, und lass kein Gans mehr leben!« ... Han følte det smærtelige Tungsind der er ved at marchere i et Geled, hvor alle tier af Træthed. – (jf. KF s. 64f.).

Skildringen af Ditmarskerkrigen, der rummer en henvisning til »Rimkrønikens Beretning«, lød en del mere dramatisk i kladden:

– Sjældent blev der i fordums Tid spillet saa talentfuldt et Drama. ... Hertug den og den af Meldorf, Grev Per til Hemmingsstedt ... og som en sidste uhyre licentia poetica de tre tusinde tomme Vogne bagved til Byttet. – Er hele dette svimlende Apparat ikke naturligt for *den levende*, jævnt menneskeligt, hvis højeste Sundhed [udtrykker sig ved Pral, hvis Kulmination er den enorme svimlende dundrende Løgn>] finder sit Udtryk i Pral og Trusel, hvis Hæder det er at slaa ihjel. Mennesket hvis fineste Potens er den dundrende Løgn.

Og saa anden Akt – [der er ikke flere] Slagtningen ... (jf. KF s. 66f.).

Døden smasker højst uopdragent med Kæberne i denne Fylde. De drukner, trædes ned i [Skidt>] Mudderet, og Bønderne aabner flittigt [er beskæftiget med at aabne>] for alle de fangne Blodstrømme. [... Hvor er da Forbindelsen mellem første og anden Akt. Enheden?] Væsken var ikke sen til at styrte ud.

[Det var et godt Drama uden Moral. Enheden i det var ikke

aristotelisk, men dog nem at gribe. Alt hvad der lever, har en mægtig Trang til Overdrivelse, jo større Ungdom og Frodighed, des æventyrligere Forstørrelse, men det er bare at prikke Hul et Sted paa den varme Hud] ... Det er Kynismen i Stykket, jo hederre Udødeligheden er, Truslerne mod hele Verden, Løgnehistorierne, Trodsen, des snarere bliver Munden tavs. [De døde behøver ikke at skamme sig ved at have sagt for meget, mens de levede>]. Man plyndrer Ligene>] Det ender saa flovt med Døden. [Et Lig>] Liget ligger [stille, hvor blev Skryderiet af?] komplet stille.

[Nuvel, Historien gik sin Gang, Krigen gik sin Gang, de tog Meldorf i Februar Maaned. Natten efter denne Smule Batalje sov Mikkel Thøgersen i en Lade, sammen med et hundred andre Knægte. De var overmaade trætte, de havde marscheret uafbrudt hele Dagen]

Om hvordan Mikkel undkom og om Otte Iversens død, hed det:

Lidt efter blev Mikkel trængt ned i Grøften og sank under det svidende kolde Vand, [men det blev hans Redning] han drev et langt Stykke i den rivende Strøm, før han kom op. Brystharnisket tyngede ham ned. Men han fik fat i en Stolpe, drev tilbage, saa Otte Iversen, holdt stille – brød sig ikke om ham, *saa ham dø* (min fremhævelse), drev igen og undkom. Nu bandt ingen ham til Danmark, han gik sydpaa...

Først da »Verden« blev mig ligegyldig, blev jeg løst fra Danmark! (jf. KF s. 67).

Særlig meget kan indholdet af 2. del ikke have været planlagt, når han her sidst i 1. del kunne lade Otte Iversen dø. Avfattelsen af 2. del blev imidlertid forsinket ved at han sommeren 1900 var sendt som reporter til Verdens-Udstillingen i Paris. Herved blev hans optagethed af den middelalderlige fortælling afbrudt af begejstring for den moderne teknik. Men i Kristiania kommer han igang med 2. del: *den store sommer*.

Da Axel som kgl. stafet indtræffer i bispegården i Odense er der jo gilde med en lejet glædespige (opr. »daarlig Kvinde«). »De kom sidst, og sulten er De, saa skal De ogsaa have hende« erklærer bispen. Da Axel spør Mikkel, der hade været med til at bære hende ind, om pigens navn, er svaret i kladden: – »Merete! oplyste Mikkel stilfærdigt, han

kendte hende ret godt«. Dertil kan indvendes at Mikkel ikke engang kendte hendes rigtige navn, for i det følgende kalder JVJ hende Agnete.

I kladden er det i direkte tale³ at bispen giver Axel besked: »De skal videre til Bispen paa Børglum. De skal faa en Mand med, det bliver Mikkel: der faar De videre Besked. Imorgen tidlig henter De Brev her hos mig. Og det haster. Nu kan De gøre hvad De vil, Mikkel kan vise Dem i Seng. Tak« (jf. KF s. 73). Og næste morgen får de instrukser: »Mikkel skulde passe en Drift Stude op et Sted i Jylland blandt andet og give Føreren Brev, Axel havde Breve til forskellige Herremænd paa Vejen. Jens Andersen havde mange Jern i Varmen paa en Gang« (s. 74).

Forinden har Axel taget afsked med Merete = Agnete og skildret hende:

[Agnete, hun var dog ung, Agnete, den faldende Engel. Ja det var som kendte hun kun den Stilling synkende Mennesker har, Ryggen nedad og alle Lemmerne i Vejret. Saaledes gik hun til ligesom en Skarnbasse milevidt i Heden, der er falden om paa Ryggen i Hjulsporet og marscherer sit Liv ud paa Stedet med Benene opad. Men der var Øjeblikke den Nat, da lille Agnete skinnede i Syndens Majestæt med en Glorie af Rædsel og Begær om Hovedet. Hendes Sjæl slog ud i et vildt maalløst Blik som en Korsriders Rædsel og Ansigt, naar de røde Blodroser pludselig [blomstrer gennem>] springer ud paa den hvide Dug om hans Bryst i Slaget mellem Hedninge og Blaamænd.

Vis mig et Modermærke paa dig et Sted, hvis du har et, for at jeg kan kende dig i Helvede, bad Axel elskovsdrukken, da Dagen gryede.

Agnete vendte sig, idet hun lo af Skam og græd af Lykke og Lyst. Hun viste ham Arrene paa Ryggen efter Kagstrygningen [havde efterladt>]. De lignede [friske>] gustne Siv [med ud-sprungne Duske] og endte ligesom Siv i brune Stjærner [det var Mærket] hvor [Mærket af] Piskens Knuder havde kysset] (Kl. s. 35; jf. KF s. 96f.).

Siden fandt JVJ ud af at den historie slet ikke angik denne Agnete og overførte den på luddereren Lucie i Stockholm, opr. kaldt Merete. Hvad angår omtalen her i 1. kap. af Agnete, hos hvem Axel og Mikkel »tog

Logi«, indskrænkes omtalen til: »Men da Axel gik tidlig om Morgenen, gav Agnete ham en Lok af sit Haar«. (jf. KF s. 74).

Skildringen af Blodbadet i 2. dels kap. III-VII er i det store og hele ikke ændret fra kladden til bogformen. Mikkell føler sig i sin monolog slut i kap. *Consumatum est* stadig hjemløs og mistrøstigt over sin spildte ungdom: »Først da Alverden blev mig ligegyldig, følte jeg mig løst fra Danmark« siger han: »saaledes mistede jeg Vederlag for mit Liv« (jf. KF s. 88).

I lighed med hvad der var Walter Scott's teknik⁴ bruges Mikkell til at »spejle« de historiske begivenheder. Som vagtpost blev han »Vidne til et af de fataleste Optrin i Nordens Historie: – [det han saa den Aften mærkede ham, blot det at>) skønt han kun deltog som Tilskuer« (jf. KF s. 93n). Fra en anden synsvinkel, fra sit tagkammervindue, »spejler« også Axel, imponeret, Blodbadet; om ansvaret for det rummer kladden en ikke i bogformen medtaget passus: »Det var den 7. November 1520, der havde sat ustyrlige Hoveder sammen og benyttet sig [af] for sin Kongesag af hævnerrige Mænds Talent, Ondskab og Snuhed« (jf. KF s. 95n).

Da Axel ombord på galajen med *farende* [piger>] *frouwen* spør om en af horernes navn, hed det: – »Merete, svarede hun med lav og varm Stemme«. Men JVJ beslutter at lade hende hedde Lucie (jf. KF s. 91); dog til slut i kap. *Blodbadet* ændres hendes navn til Erica. Da hun i kap. *Lucie* har opsøgt ham, hed hun stadig Merete. Sammen med hende har han en morsom erotisk flyvedrøm, der lød anderledes i kladden:

Axel sovned ind i Meretes Favn.

Og han var drømt ind i [Taagernes Land>] det dunkle Land, hvor Sjælens Billeder er den vaklende Virkelighed, han sad med Sigridd ved Havets Bred, som det kom ham for dødelig søvning. Imidlertid stod han op og ravede frem for at rede en Seng, og han tumlede længe med Bølgerne, lagde dem ... (osv., jf. KF s. 97) ...; og endelig syntes han, at det var godt. Og glemte de maatte bort.

Inden Sigridd vilde følge ham, maatte han tage hende i Haanden. Husk nu ... sagde hun, idet de hævdede sig fra Jorden. Ja. De stod lidt stille i Luften. Saa fløj de, vidt og svimlende højt, men Axel syntes i dyb Søvnighed at de maatte endnu uendeligt vidt ud i Rummet, det bares ham for, at der var en Udsigt i det

fjærne, ved Verdens Ende, som de maatte se. Men da de havde fløjet en lang Tid, gav Sigrid efter, hun lod sine Knæ synke og begyndte at klage sig. Og da styrtede de begge ned. Axel vaagnede. Han sov igen og drømte igen, underlige Ting, der ikke var til at huske (Kl. s. 59f., jf. KF s. 97).

Denne muntre flyveoplevelse virker som gengivelse af en virkelig drøm, mens den følgende flyvedrøm virker ganske konstrueret. Det tilkendegiver sig ligefrem i fremstillingen ved at forfatteren omhyggeligt ændrer alle kladdens verbers tid fra præteritums virkelighed¹² til præsensform: – »Atter sov Axel og atter [fløj>] flyver han, men alene. Han [fløj>] flyver i oprejst Stilling ...« (osv., jf. KF s. 97). Omskrevet flere gange er det følgende afsnit hvor Axel efter en association til Columbus fantasierer over bordel-galajen og dens last af villige piger:

Det [var>] er [Salighedens Skib>] Lykkens Skib. I Stavnen vaager to nøgne røde Dværge, hvis Sved er giftig, de vædsker overalt af Ælde; ved Masten staar tre blanke Indianere og holder Udkik uden at bekymre sig om noget andet i Verden, de stirrer kun ud efter Taagerne paa Havet. Skibet sejler og [duver>] nejler aandeagtig let i Havet. Skipperen selv staar ved Roret og bøjer sit Dødningsansigt over Kompasset. Men agterude i det høje Tømmerkastel paa Dækket og under Dækket i hver en Vraa og Rede venter Alverdens Kvinder, der er en af hver [Sort>] Slags fra Jordens runde Egne. Af hvide er der mange (osv., Kl. s. 60, KF s. 98).

[Der er noget for din Smag paa Lykkens Skib, hvis du kun aldrig søger Fuldendelse, thi den enkelte er aldrig fuldkommen, men den enkelte er vel aldrig [fuldk>] fuldendt, men taget til sammen] men de mange tilsammen stiler mod Fuldkommenh] (jf. KF s. 99).

Alt det som Niels Lyhnes moder drømte om for sønnens fremtid formulerede hun i udtrykket »Det var din Lykkes Skib« (*Niels Lyhne* kap. VIII). Det modulerer Axel i sin fantasi over med udtryk som »Det er [Salighedens Skib>] Lykkens Skib«, som også varieres til »Columbi Skib, Columbi forliste Lykkeskib«, lastet med dejlige piger. Det er nok et vidnesbyrd om hvor tidligt Columbus stod for JVJ ham som et skyts-idol, men han nedtoner Columbus-påkaldelserne i bogformen. I virke-

ligheden passede Columbus ikke godt sammen med temaet for *Kongens Fald*.

I kap. *Miserere* lød den ynkeligt nedbøjede Mikkels indre monolog i kladden noget anderledes; med rette udelades i bogformen den umotiverede hentydning til sfinxens gåde:

– Den vældige Evne, du sporede i dig, der forlenede med Stolt-hed som den eneste i Verden, den underhulede din egen Tvivl. du er som et Hjul, der er brudt over i alle Egerne ved Navet, kun Navet gaar rundt. Verden udslukkes om dig, skønt den er evig ny. O Sfinx, hvor djævelsk klog var du, din Gaade betød Menne-sket, det kunde ingen gætte, thi det laa for nær. Du er som de andre – men den eneste i Verden bliver du ved at være, ja ensom. Hvad var din Indbildningskraft, der vilde holde Verden oppe – den kunde ikke bære dig selv alene (Kl. s. 70, jf. KF s. 108).

I kap. *Den lille Skæbne* godtager Sigrids familie Axel i kraft af den arv han venter; i kladden hedder det: – »De troede ham [at se efter Sedlen faldt ikke Axel ind, han var ingen Tvivler]«. Luddereren Lucie, tilsidst kaldt Erica, havde imidlertid frastjålet ham papiret på den.

I kap. *I Urskoven* fortælles det at Axel rømmer fra Sigrid »Andendagen efter sit Bryllup«, hvad der ville være en større forhånelse end bare at udeblive fra brylluppet, og sådan forholdt det sig i kladden:

Han forsvandt paa selve sin Bryllupsdag, og lod ikke siden høre fra sig. [Gæsterne var kommen og alt var rede, men da de skulde til Kirke, savnedes Brudgønnen. Det blev et [bedrøveligt>] forstyrret Bryllupshus.] der gik Ord af [Brudens og>] Svigermoders Besvimelser (jf. KF s. 115).

Hvorfor ændrer J.V.J. tiden til »andendagen«? Måske for at sikre sig muligheden for at fortsætte bogen med et barn af Axel; han sikrede sig det også ved Magdalenas svangerskab, men valgte i sidste instans i stedet den danske Ane Mettes datter dertil. Kladden beretter: – »Om Formiddagen som han skulde giftes, red han sig en Tur ud i Landet«. Han rømte.

Axel var kommen til »at længes efter Kirsten i Danmark«, hans Kæreste fra ifjor. I kladden fortælles det at en sindsforandring var påkommet ham ved om morgenen at have fået et glimt af Sigrid nøgen:

– Han [gik>] sad alene i Badstuen hos sin Svigerfader, Bengt Nitter, da han hørte det pusle inden [i den anden Stue>] paa den anden Side Tremmevæggen. Axel kunde se derind, uden selv at blive set (?) thi Ruden var paa hans Side. Og der saa han Sigrid gaa inde i den tætte Damp, [for]underlig klejn og hvid. Og Axel havde maattet kaste sig paa Hesten og ride saa det peb for at bedøve sin Lykke.

Men »Axel kom ikke til Danmark den Gang«; han havde regnet med otte-ti dage; men pludselig kastede han hesten (som vi nu får at vide hed »Rømmer«) fra vejen og ud i det vejløse skovland »og videre gennem Halland«. Det var sent paa Natten, da han »fandt et Hus i Skoven, hvor han fik Nattely«. Han forblev vinteren over hos brændehuggeren Kese, betaget af datteren Magdalena (JVJ er lige ved også at give hende et andet navn), som Kese overlader til Axel. Hans ord herom ændres som vanligt i bogformen til indirekte tale:

– Du skal have hende, sagde Kese. ...[Jeg fik hende selv ved Slumpetræf>]. Det var ikke andet end ved et Træf at jeg selv fik hende, sagde han videre. Det gik til uden Ordentlighed ved at jeg havde et Kvindfolk i Huset. Hun løb siden væk og lod mig sidde med [Ungen>] Barnet, vi var slumpet til at faa. Magdalene kaldte jeg hende, men hun hedder det nu ellers ikke, hun kunde for den Sags Skyld ... det er mærkeligt at hun *er til*, skønt hun da er baade stærk og skøn som et andet Menneske. Tag hende du da. Hun er let kommen, hun skal let gaa. (Kl. s. 79, jf. KF s. 117f.)

Efter det hedenske blotgilde,⁵ der virker lidt som en gentagelse af hesteparteringen i 1. del – og *det* var ingen *happening*, viser det sig (i kladden) ved forårstide at Magdalena er blevet svanger; fortalt i stil med Zacharias' fortælling s. 130:

Magdalene bar sit Skørt højt, der fløj Rødme over hende, bedst som hun sad, hun saa ud, som havde Gud blæst vel rigeligt, da han indblæste hende Livsaande ... saa at der var bleven en Bule paa hende (der) gjorde (hende) frodigere.

Det oplyses også i kladden at »Brændehuggerens Datter fik et kønt Drengbarn i August«. Inden da var Axel draget videre, »alle andre

Steder hen end til Danmark«: »han rejste [inde i Rusland hele] om Sommeren og led ingen Nød; om Vinteren spiste han Hesten og boede som han havde lært af Kese«, men kom »to Aar efter sit Bryllup i Stockholm« til Danmark, »fremdeles med det Ærinde at besøge Kirsten. Naar det var gjort, agtede han sig tilbage til Sigrud, naturligvis« – »Sit egentlige Ærinde havde han glemt imidlertid, han vilde hjem for at hæve Skatten«. JVJ havde her planlagt at indskyde en »Beskrivelse af Danmark og af den danske Sommer« (KF s. 122).

Ifølge kladden er det »i Hvalpsund Færgeskro« at Mikkell af værten erfarer om Axels fæsteøl i byen Kvorne med Steffens datter Inger; i kladden hedder hun nu Katrine, og det drejer sig om bryllup, ikke om fæsteøl. – »Saaledes fortalte Værten, og Mikkell Thøgersen hørte godt efter«; han var en taknemlig Tilhører (jf. KF s. 122). Sætningen »han spurgte Værten ud« ændres i 1. udgave til »Han spurgte selv ud« hvad der i de seneste optryk er blevet forvansket til »han spurgte sig selv ud...«, hvad der ikke gir mening og bør rettes.

Men Mikkell var »i sit beklemte Lune«: »Det havde ikke været ham muligt at tilgive Axel. Skønt det var gaaet saa mærkeligt nu, at han var bleven Svigerfader til ham. Men Katrine havde Mikkell jo aldrig set« nedder det i kladden (jf. KF s. 125).

Mester Zacharias' kvaksalveren af Axels knæskade gør den dødelig. Tydeligt i opposition til Niels Lyhnes slutningsord, forsikres det om Axels død: »Men det var ikke svært at dø«; i kladden tilføjes: »Som han havde levet døde han i Lykke. Han havde forstaaet Livet let. Livet havde for ham været en Opløsning. At leve er at dø. Saaledes levede han sig nu ind i Døden. Han døde levende...« (ad KF s. 132).

I den døende Axels navn formede JVJ i kladden et kærligt Farvel til Danmark, som i ændret form avslutter kap. *Den danske Død*:

Axel aabnede ikke sine Øjne mere, men som han sad lugtede han den søde Lugt af Jordens Grønsvær. Han aandede stille – Farvel til Danmark, hvor han havde fundet det fagert at leve, og hvor det faldt ham saa let at dø. Farvel til det lave Land, der har den forunderlige Sommer. Det Land er blødt og grønt som en frisk Seng i Havet, Fødeseng, Døds seng. Himlen hvælver sig med For-kærlighed over Danmark ... (osv., (jf. KF s. 134). Det er Columbi Lykkes Land, [der finder han Hvile]. Dødens Land.

Hvad angår II. dels kap. XIV er det kendt at JVJ i de senere udgaver

udelader to sider almene betragtninger om styrke og tvivl (se Danske Studier 1970, s. 108). Udeladt blev herved bl.a. en betragtning over tyngdekraften: »Faldet er evigt paa Jorden, ethvert levende Væsen er skabt med Tunghed i sit System, Mennesket, den oprejste, staar for Fald«. Det videreførte et udsagn fra 1. del: »Men alle Væsener er skabt i Strid med Naturen, paa Trods af Tyngden; Mennesket har endog rejst Forparten fra Jorden og snydt Tyngden for et Par Ben ...« (KF s. 29). At JVJ havde evolutionær basis herfor, ses mange år efter, i *Aandens Stadier* fra 1928, hvor det siges: – »I den oprejste Skikkelse ... tegner sig endnu i Formen Nedstamningen fra det firføddede Dyr, den liggende Ryglinie der er rettet op. Et staaende Menneske er en vedvarende Umulighed, aldrig ment af Dyret. Mennesket er bleven sin egen Norm« (Ånd. St. s. 93).

Massetilrækningen anvendes i KF så specielt på Chr. II, og ligger bag bogens titel. En impuls til den kan JVJ have fået fra Holbergs her fremhævede bemærkning i *Dannemarks og Norges Beskrivelse*: »... med denne Konges Fald, faldt ogsaa bøndernes frihed igien« (SS V, 569). JVJ omtaler under udarbejdelsen aldrig sit værk som »Kongens Fald«; den titel optræder først da de tre små bind bagefter blev forsynet med et fælles titelblad.

Ovennævnte kapitel med kongens indre monologer under færgefarten fik i de senere udgaver overskriften *Kongen falder*. De færgefarter Chr. II her lader foretage »efter at Opsigelsen havde ramt ham i Ry«, er i kladden nummereret til otte sejladser. En kendt historisk person lader JVJ i kladden være med i færgen, idet der står: »Christiern Pedersen talte ivrigt Latin med Mikkel Thøgersen«.

Kapitlets slutning om kongens fatale tvivlesyge virker som en opposition mod den særc frase i 3. kap. af *Niels Lyhne*: »I Tvivl fortvivler der ingen«. Chr. II ender med, som det opr. hed, »at lade Sagen falde, som han tvivler paa«.

Bindets sidste kapitel, *Inger*, den lokaliserede parafrase af balladen om *Aage og Else*, synes at være blevet til ved en indskydelse og straks efter omskrevet på et par vedlagte sider. Dens første form er henlagt til efterårstide, den anden version er overskrevet: »*Den lyse Nat*. (Juni)«:

Men Inger, hun var saa sorgfuld, hun græd for sin Brudgom [hver Nat>] Dag og Nat. Kvorne ligger ved Fjorden. Inger saa ubændigt over mod Himmerland hver Nat fra sit Kammer, naar hun [stod og] græd.

[Det var bleven Efteraar. Det regnede Høsten ud, og Nætterne var mørke] (Kl. s. 105).

Men Inger, hun var saa sorgfuld. Hun græd og vred Hænderne for sin Fæstemand Dag og Nat. Inger saa over Fjorden mod Himmerland hver Nat fra sit Kammer, naar hun græd. Det var de lyse Nætter. Himlen stod altid aaben. (Kl. s. 108; jf. KF s. 143).

I første version har Axel en oplevelse med en havfrue, i den anden med en genganger:

Axel kom til Hvalpsund og saa, hvor Bølgerne stred haabløst derude. Han gik uopholdeligt over, og ude midt i Sundet viste en Havfrue sit Ansigt i Bølgen under ham og spurgte ham, han saa det paa den pludselige dybe Alvor i hendes [Ansigt>] Øjne og om hendes stumme Mund.

Ude paa Heden gik en død Mand i Ring, han tog Mod til sig og talte med sløret Stemme til Axel, der gik ham tavs forbi; den døde saa forgræmmet efter ham, til han var af Syne med sin Kiste i Hulvejen, saa begyndte han igen paa sin Ensomhed (Kl. s. 108f.).

Tilføjet til 1. version var oplysningen »Om Efteråret døde Inger«. Det medtages ikke i 2. version. Den kunne ellers passende være ændret til Om vinteren, for at levne hende den nødvendige tid til at nedkomme med et barn, selv medregnet de tre måneder Axel kan have kendt hende før brylluppet. Nu skal man ikke tage for naturalistisk på den opdigtede episode, men det at han opr. lader hende dø om efteråret og ikke nævner hun er svanger, viser at JVJ endnu ikke havde fundet på at Inger (opr. kaldt Katrine) skulle efterlade det barn Ide (opr. kaldt Bodil) der er med til at knytte 2. og 3. del sammen. Vi kan heraf konstatere hvor lidet fastlagt handlingen på forhånd var i romanen. Den er skrevet på indskydelser, på inspiration, som netop hele kapitlet *Inger* gør indtryk af.

Samtidig med at JVJ færdiggjorde *Den store Sommer* var han så småt ved at forberede udgivelsen af *Den gotiske Renaissance*, hvis betragtninger lidt har tangeret Chr. IIs indre monolog.⁶ JVJ skulle nu videre med sidste del, men arbejdet med *Vinteren* gik trægt.

Han havde i 2. del givet Mikkell orlov til en Jerusalem-færd, vel for at udfylde mellemtiden til at 3. del skulle indledes med Grevens Fejde 1534, hvor Mikkell som hjemvendt pilgrim træder frem, uden dog at have det fjerneste at fortælle fra den, udover om Kopernicus, så påhittet virker som et tomt postulat. En pilgrimsfærd til Jerusalem som der intet er at berette om, bidrager ikke til bogens økonomi. Den kunne så lige-så godt – eller bedre – ikke være foretaget.

Mikkells broder – »Niels Elkær kaldte de ham efter Gaarden« – ak-septerer uden kritik Mikkells handlemåde, i kladden med denne ytring: »Jeg tror, der er gaaet dig meget imod, Broder, som jeg og mine Lige ikke kan sætte sig ind i« (ad KF s. 155). Som tilskuer oplever Mikkell bøndernes sejr ved Svenstrup og derpå *Nederlaget* ved Ålborg.⁷ Slaget ved Svenstrup indledtes i kladden med nogle almene betragtninger over landet og tiden tillagt Mikkell:

Han saa ud over Bakkernes lavt svungne Linjer og erkendte det evige i Landets Udseende. Alene Landet varede, medens Slægter for henover det som Skygger af Skyer. Og han mindedes sine Studenterdage, da han lærte om evigt skæbnesvangre Slag – mon Kampen ved Maraton var andet end Tilfældighedernes Sammenstød? Og kunde det være saa længe siden? Nej det var ikke længe siden. Tiden var ung, den var næppe begyndt. Det var endnu en Slægtens Morgen,⁸ og der var Forslag i Aarhundrederne, som skulde komme og blive ved at strø Slægter ud over det rummelige og bestandige Land. (Kl. s. 124f., jf. KF s. 160ø).

– »Imidlertid havde Kongen allerede i flere Aar været en Fange paa Sønderborg«. Og her i 1534, efter bøndernes nederlag ved Ålborg, indtræder Mikkell så omsider i sin historiske rolle som tjener for kongen, om hvem det i kladden sagdes:

Nyhederne i Landet sivede ind til ham som Træk fra Vinduerne og skaffede ham Gigt i Sjælen. Ligesom Invaliden føler Værk i et Lem, han i mange Aar ikke har haft, saaledes jøg det i Kongens Sind, naar han sporede [et Pust>] Forandring ude [fra>] i det politiske Vejr. (jf. KF s. 165).

JVJ slutter dette kapitel, nr. III i kladden der (som nævnt af Friis II, 190) også indbefattede kap. IV (*Tiden*), med en påmindelse til sig selv

om hvad der nu skulle berettes om: – »Om hvordan Kongen og Mikkel levede i Fangenskabet skal her fortælles«.

Men JVJ fik imidlertid ikke skrevet det lovede kapitel om Mikkels samvær med kongen. JVJ har øjensynlig manglet oplagthed og ideer til udformning af et sådant kapitel, som læserne må have set frem til som det mest oplagte af de Interieurer fra Chr. IIs Liv som bogen bringer. Det synes at være gået trægt med avfattelsen af 3. del af middelalderromanen, som han ved bearbejdelsen af reportasjerne fra Verdens-Udstillingen var kommet langt væk fra. Han manglede ikke inspiration, men den trak ham ud i andre genrer; i februar 1901 fandt han frem til myteformen (med *Knokkelmanden* bl.a.) og i sommeren 01 gjaldt det prosadigte (*Interferens & Ved Frokosten*). Men det drejede sig her om at komme videre med *Kongens Fald*, og da han havde erfaring for at skriveriet gik bedst fra hånden i fremmede kroværelser (jf. LN:JVJ 68 s. 139), var han i marts 01 taget til Korsør og derfra på *Rundtur i Danmark* med tog over Fyn og gennem Jylland. Hans artikler fra rundturen vidner om at det var et trist og ualmindeligt regnfyldt forårsvej (jf. LN:JVJ 68 s. 134-38), men gang i romanen var der ikke kommet derved. Så var han i maj taget op til Norge, hvor det plejede at gå. Og det var nok dér han fandt på, at når han ikke for øjeblikket kunne komme videre med beretningen om kongen og Mikkel, så kunne han i stedet indlægge i romanen en skildring af den Rundrejse i Danmark han netop havde foretaget, skønt det egentlig ikke bragte handlingen videre.

Til bærende figur for denne rundrejse i Danmark opfinder JVJ til formålet personen Jakob, nærmest en af de himmerlandske særlinge. Hans tilstedeværelse i romanen motiveres ved at han har påtaget sig at sørge for Axels posthume datter, opr. kaldt Bodil, og det hedder hun endnu i renskriften før hun får navnet Ide. Idéen med at Ide er døvtstum skal formodentlig forstås symbolsk som et billede på at bønderne efter Nederlaget 1534 ikke fik noget at sige: »Efter den Strid faldt der en svær Stilhed over Jylland«, der varede i næsten 400 år til det med *Vinteren* samtidige Systemskifte 1901, sml. JVJs samtidige essay *Danmarks Historie og Jyderne* (jf. LN:JVJ 68, s. 157f.).

Skildringen af Jakobs og Ides danske rundrejse vidner smukt om JVJs betagelse af dansk natur under skiftende vejrlig, men tjener i øvrigt kun til at trække tiden ud, uden at bringe den egentlige handling videre. Kap. V og VI handler kun om Jakob ligesom det meste af kap. VII & XII, imens står den egentlige handling i stampe. Da JVJ stadig ikke kan komme igang med skildringen af kongen og Mikkel, opfinder

han til kap. VIII & IX den fantastiske episode med Zacharias og Carolus, lidt i føljetonromanernes manér. Så lidet planlagt var romanen. Når den inspiration som bar 1. og 2. del svigter, inddrages disse den egentlige handling irrelevante sager.

Den danske Rundrejse forår 1901 »i ustandseligt Regnevej« har dryppet tilbage på foråret i 1530'erne: – »Det var Regn til Morgen, og om Aftenen var det Væde. Det var den evige trætte Vægelsindethed, der dog hele Tiden haaber« (KF s. 166). Jakob drager rundt med Ide, i kladden først kaldt Ane Mettes »Sønnedatter«; det rettes dog til »Barnebarn«, egl. hendes datterdatter. Yderst på Grenen synger Jakob sin vise: »Mæ og bætte Ide wi haa saa traant«; sidste strofe indledes i kladden: »Og tror I et, hwad a sejer«. Efter at have været »paa det alleryderste Punkt af Danmark« (jf. KF s. 168) sejler de et par måneder rundt og kommer til Helsingør. Kap. VI *Hjemløs* indledes med meddelelsen: »Jakob og Ide gik fra Helsingør og gennemrejste hele Sjælland. Det var de to Aar om« (jf. KF s. 170). Derpå flakker de et år om på Samsø og derpå i Jylland. Så fortæller kladden: »Et Aar efter stod Jakob og Ide igen paa Skagen. Jakob saa paa Ide, der var bleven stor, hun var nu fjorten Aar« (jf. KF s. 171). Nogen grund til at de skal besøge Skagen for anden gang er der ikke. Men vi får den hyggelige beretning om besøget hos den gamle skipper. Ellers tjener beretningen om deres omvandren kun til at få tiden til at gå, så Ide er nitten år da de omsider indtræffer *På Sønderborg*, hvor vi endelig træffer hovedpersonerne igen, Mikkel er dog netop »ved at drage af Gaarde«, men vi får et indblik i kongens ynkelige tilstand.

Ifølge kladden mindes han »at hans Børn var døde og deres Moder [at den Kvinde, han havde elsket] var død, og at det var længe siden, de [allesammen] faldt ham fra« (ad KF s. 177). Men ingen tanke om Dyveke; hun og Sibrit var fortærsket stof som JVJ med vilje forbigik. Han lader den nu så fromme konge tænke tilbage på sit raseri de første år; i kladden med den bemærkning tilknyttet: – »Men det var jo bleven bedre. Han havde faaet Mikkel ind til sig, og han havde saa lempeligt hjulpen ham med hans Utaalmodighed og langsomme Visnen« (ib.). Og ved tanken om den unge kvinde [<Pige] der for elve år siden var listet ind til ham, lader JVJ ham i kladden tilføje en betragtning der godt kunne ha været bibeholdt: – »[De>] Han havde [skam haft det rigtig glædeligt godt med hinanden>] unægtelig været lykkelig ved Pigen« (ib.). »Kongen sov ikke den Nat, han savnede Mikkel«, sagdes det i kladden her ved Mikkels bortrejse.

I kap. VIII *Carolus* siges det i kladden at Mikkel »grumme nødig« havde begivet sig afsted: »Det blev hans sidste Rejse, vidste han«. Fremme i Lybæk »hvilede han og levede bon«, hedder det i kladden: »men lod sig ingenlunde friste« af de prostituerede.

Situationen hvor Zacharias citerer en enkelt linje af Ovid's metamorfose *Europa* var i kladden forøget ved at citatet gentoges, hvorved Zacharias »hujede af Grin«, mens »Mikkel [føjte>] strejfedes et Øjeblik af ubetvingelig Ve«, vel over alle de spildte latinskoleår. Der kan indvendes at også i bogformen er reaktionen på den anførte uskyldige linje af metamorfosen om den til tyr forvandlede Zeus ganske overdreven: »Han brøler og smuk springer han omkring i det spæde græs«. Det er der hverken noget dristigt eller ustyrligt morsomt ved, hvad læseren der ikke kan latin eller kender resten af fortællingen, jo må tro. Rent bortset fra at det er en slem uartighed mod læseren af en roman her at citere latin uden oversættelse, ligesom Jens Andersens strofe om sine pinsler på s. 155, selv om den er på nemt middelalderlatin. Senere erklærer Zacharias også i kladden: »Jeg er Faeton«; om ham har Ovid også en fortælling.

Endelig forelægger Mikkel til Zacharias' avgørelse problemet om det var det geo- eller heliocentriske system der var det rette. Når det samtidig siges at det var en tysk munk i Jerusalem der havde belært ham om det nye system, kan det ikke rigtig godtages som udbytte af pilgrimsfærden; det kunne han have hørt i Tyskland eller Rom. Munken ville snarere have været optaget af reformationsstridighederne efter Luther's fremtræden. Da Chr. II indtil ca. 1529 havde været tilhænger af Luther, ville en hentydning til reformationsrøret have passet godt ind her et par år før Reformationen. At præsentere debat om verdensbilledet som eneste udbytte af en årelang pilgrimsfærd, er for pauvert, til trods for at Friis (II, 255f.) erklærer sig tilfreds med dette enkle resultat af pilgrimsrejsen, som tegn på at Mikkel har »haft kontakt med Renæssancens strømninger«. Der måtte dog være et væld af mere jordnære oplevelser at fortælle om.

Pilgrimsrejsen foretoges omkr. 1532-34, Kopernicus' storværk er som bekendt fra 1543. J.V.J. har imidlertid øjensynlig været klar over, hvad der ikke er særlig kendt, at Kopernikus omkr. 1510-14 som en prøveballon til europæiske lærde havde udsendt et lille resumé af sine revolutionerende tanker. Denne *Commentariolus*, som J.V.J. kan have kendt, var i 1881 i Stockholm blevet udgivet på latin.⁹ At Mikkel så stiltfærdigt går ind for »rimeligheden i det nye system« finder Zacharias i

kladden for tamt: »Et saa grufoldt Kætti som at forrykke Himmelle-gemernes Gang syntes han burde nydes anderledes« (jf. KF s. 182).

Da Zacharias præsenterer Mikkel Carolus, omtaler han ham i kladden mærkeligt nok én gang som en pige: – »Han er det bedste Hoved i hele Tyskland – [forresten er han en Pige]. Ikke alene at han er grundig, men han er hurtig!« (jf. KF s. 185). Og ifølge kladden råbte Zacharias højt fra bålet: »– I brænder nu Prinsen af Danmark! Er der ingen der her vil redde Kong Christierns Søn af Danmark? Carolus er Søn af Kong Christiern. Nu brænder I Prinsen af Danmark« (ad KF s. 189).

I kap. X *Vinterens Røst* får vi endelig lidt af et samvær mellem kongen og Mikkel, men det kan ikke gøre det ud for det savnede kapitel IV; forholdet mellem dem har ændret sig efter Mikkels slagtilfælde. Han blev nok dagen efter tilbagekomsten lidt bedre: »men han kunde ikke staa op. Han rejste sig ikke fra Sengen mere, skønt han levede til Foraars tide, rask blev han aldrig mere« (jf. KF s. 192). – »Kongen ældedes og blev bøjet de Maaneder han gik om Mikkel ...« siges det også i kladden. Mikkel lå og hade svært ved at avfinde sig med den forestående død; kladden melder:

Ja, for det var ham der aldrig havde [levet virkelig>] ladet Livet vederfares Retfærdighed, fordi han hele sit Liv igennem aldrig havde villet dø. Han laa og [tænkte over>] indsaar det i de lange [Vinter] Nætter, naar Kongen sov i sin Seng, og Mikkel hørte Vindenes Forladtheds Sang udenfor Taarnet var alene med sine vinterlige Tanker. [Uden at du>] Den der ikke dør hver Dag, faar [du ikke>] aldrig levet, men Mikkel havde [aldrig givet sig hen>] ikke kunnet ladet staa til. (KI. s. 169, jf. KF s. 192f.).

I kap. XI kaldt *Gruttensangen* sammenlignes i kladden den lyd som Mikkel plages af med lyden af »en Malstrøm, hvis Tragt gik gennem hans Hoved« og associeres af digteren med »den klodetunge Sten« (kværn) som i Eddaens *Grottasongr* svinges af Fenja og Menja, hvis navne der i kladden er byttet vilkårligt om på. Den sluttede: »Vi grutter al Frugtbarhed, vi kvæler Solen«.

Til sidst hører vi om kongens sorg ved Mikkels død: – »Op og ned ad Gulvet gik Kongen«, for »Der laa Mikkel og anklagede i Døden stumt ...« hed det i kladden (jf. KF s. 199). Men slutningskapitlet, *Spillemands Afsked*, er i øvrigt viet bipersonen Jakob, der vælger at suicide-

re, det der i kladden til 1. del var lagt op til at Mikkelt skulle gøre. Forinden lader JVJ ham synge den galgenhumoristiske jyske vise¹⁰ som JVJ selv, som fortalt i prosaskitsen *Brevet* (jf. LN:JVJ 68, s. 141), hade digtet i mørkt lune på tilbagevejen, efter med stort besvær på et poståbneri at have fået fat i et til ham rettet anonymt smædebrev. Digtet var i kladden udstyret med omkvædet »Didudelala«, ligesom han mellem stofe 5 og 6 overstregede to strofer:

Fowal baade Kat' og Hund'
A bløw her, hvis a kund'
Fowal bette Lærke og Sporre,
I skal min [Herregaard>] Virksomhed orre.

Fowal til aal min Hejst'.
I war allywel di bejst.
(A ejed jo eller Kulern',
Men a ku klap'em paa Mulern').

De ovenfor fremdragne eksempler på de ændringer *Kongens Fald* undergik under udarbejdelsen bekræfter læserens forhåndsindtryk (jf. LN:JVJ 68 s. 153) af at det var et lidet fast planlagt værk, hvis handling forfatteren undervejs impulsivt ændrede. Vel bringer bogen en række Interiører fra Chr. IIs liv, men den adskiller sig principielt fra J. P. Jacobsens forsøg på korrekt at genskabe en svunden tid; JVJ vil snarere vise at (bonde)livet dengang ikke adskilte sig synderligt fra hans egen tids. Med den trælsonne bestræbelse for korrekt beskrivelse af miljø og klædedragt var *Marie Grubbe* i grunden også snarere en efterfølger af Walter Scott's manér⁴ end af naturalismen, ikke mindst ved sin i forhold til de originale aktstykker næsten victorianske sky for omtale af det sexuelle.¹¹ Hertil kom en hos J. P. Jacobsen forfejlet arkaiserende sprogform, der forbiså at sproget i de højere klasser dengang mest var tysk og fransk; JVJ benytter derimod sin samtids sprog, isprængt jyske gloser, og lader f.eks. fremmede personer sige »De« til hinanden; han undgår Etlar's I-stil.

Kongens Fald er et bevidst antinaturalistisk værk, især ved dets brug af drømme og visioner. Forbilledet herfor er sikkert Heine, der i digtcyklen *Deutschland* lader virkelighedsbeskrivelsen pludselig glide over i livagtige visioner, af f.eks. digterens liktor eller af Barbarossa. Brandes hade fremhævet disse visionære indslag hos Heine. Heine har lært

No wil a se; gte Toduss
 For a er mig her holdt.
 Og na kan I hvi mig og leg med,
 No wil a her og leg med.
 Dididididala

A sov i Troens far
 For Vindens oven Dar,
 Og a haer sig i en Svimmel
 Gøker' hans syvend Himmel.
 Dididididala.

Men nu skal a saliger sov
 I min egen siel holdt I sov,
 I juen, som er saa wend
 Ved gen, der a søvne og jend.
 Dididididala

A ge for
 Kigang og
 Kallen.
 I ge mig
 Skaaer
 for Kallen

Fawal og saa mig manne Tok
 Til Sidsfolds søvvel som Pak
~~Fid ge og mig i Kallen;~~
~~Ladde a her belat en~~
 Dididididala

A rose et for mig I, ald,
 Det hvi er belald.
 Si Roante, a styldes min Fjende,
 Den ^{for} di wote hwer armis
 Dididididala

Fawal bode Kat' og Skind'
 A btiw sig, her a kind'.
 Fawal bode Løken og Sparre,
 I skal min ~~Hjortemid~~ arve.
 Dididididala

Fawal til aal min Rajet'.
 I var allgvel di bajal
 (I et øjnd ge eller Hileron;
 Men a her klog' om paa Hileron)
 Dididididala

Fawal min Fjøl og min Row'
 A wi wil a her og sov
 Hvi gen wil byt' i en Bedrivels,
 Saa kan her ~~ge~~ for min Fornivels
 Dididididala.

In min Kigang

JVJ at blande drømme, fantasi og virkelighedsbeskrivelse sammen. Drømmegengivelser er der mange af, men også visioner. Skildringen af *Tordenvejret* avsluttes således med visionen af Lykkeridderne ligesom kap. *Døden* er visionært. I 2. del har vi i kap. *Miserere* Mikkelns vision af at se vejen »fra Dødsriget ind i de levendes Lande« (KF s. 108) og i kap. *Lucie Axels flyvedrøm* om »Lykkens Skib« (KF s. 98f.) videreført i hans dødsdrøm (s. 134). Med undtagelse af den i *Tordenvejret* er uvirkeligheden af disse visioner indiceret ved at JVJ lader tempus slå over i præsens. Som gennemgående fortælletempus har JVJ i øvrigt valgt præteritum, som (ifølge Käte Hamburger) alene er egnet til at give en fortælling præg af fakticitet.¹² I 3. del inspireres forfatteren slet ikke til visioner, med mindre vi vil opfatte kap. *Grotte* som en sådan, idet den også går over i præsens.

I sidste del, hvor forfatteren synes at være ved at tabe interessen for sine hovedpersoner, tiltager til gengæld den ømme skildring af det danske land og naturen; dermed også skildringen af det almene bondeliv, som også forhen udgjorde en vigtig ingrediens i bogens stemning, f.eks. i baggrunden ved Axels død: – »Nede i Engene ved Aaen brølede Kørerne efter Malkepige« osv. (KF s. 133) avsluttet med et kærligt Farvel til Danmark, indsat i en andagtsfuld stemning fra de lyse nætters tid. Naturskildringerne videreføres i 3. del ved Jakobs omflakken under årstidernes vekslen. Beskrivelserne af naturen og bondelivet, som ikke hade ændret sig væsentligt fra Chr. IIs tid til det landbomiljø som JVJ huskede fra sin barndoms tid, gør det fortidige mindre fjernt.

Skildringen af bønderne og deres sejre i Ditmarsken og ved Svenstrup skulle støtte provisorietidens kamp for Venstre, dvs. bøndernes generobring af den magt som de hade tabt ved nederlaget i Grevens Fejde.⁷ Og samtidig med udgivelsen af 3. del i sommeren 1901 gennemførtes netop Systemskiftet! Det var et aktuelt problem fra dengang bogens tendens bidrog til.¹³ Aktuelt var det også dengang at bekæmpe datidens følelse af at Danmark efter 1864 var et lille land. JVJ ville gribe tilbage til den tid hvor landets nedgang begyndte, og det var med Chr. II, og udrede hvilke karaktertræk der var skyld deri. Den analyse skulle *Kongens Fald* tjene til (se LN:JVJ 68 s. 152f.). Begge disse to dengang aktuelle politiske intentioner læses der nu henover, men til gengæld består værkets almene budskab om det tilfældige i kærlighed, undfangelse og død. Selv betegnede JVJ til mig *Kongens Fald* som et emotionelt anlagt »prosastykke om forgængelig-

heden« (jf. LN:JVJ 68 s. 153): – »Fornemmelsen af hvor længe det er siden, og hvor nært, er det musikalske tema«.

Noter

1. Johannes V. Jensens arkiv, III.1, Det kgl. Bibliotek.
Selv om kollationering af kladde med bogform er sket på grundlag af 1. udg., er der indsat sidetalshenvisninger til den vanligste udgave i Gyldendals Tranebøger (jf. KF s. xx). Med koden (LN:JVJ 68 s. xx) henvises der til min Johannes V. Jensen-bog fra 1968.
2. Om Oluf Friis' *Den unge Johs. V. Jensen* 1-2 (1974) se recensionen af den i »Edda« 1975, oprt. i mine *Kritiske Studier og litterære Essays* (Rolv Forlag 1984).
3. Jf. Käte Friedemann: *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (Leipz. 1910) s. 170: »jedes Abweichen von dem ausschliesslichen Gebrauch der direkten Rede bedeutet eine Einmischung des Erzählers«.
4. Om Walter Scott og hans teknik i »historiske« romaner se s. 401-05 i min verdenslitterære Antologi betitlet *Litteratur- og Idéhistorie* (1987).
5. Om skildringen af det hedenske blotgilde siger Oluf Friis: »Det er *Renæssance*, så det kan forslå« (II, 184), skønt det er klart »hedensk« og går tilbage til *Heimskringla*, se f.eks. 1948-udgavens I. bind s. 153-56 (jf. LN:JVJ 68 s. 122). Friis er monomant opsat på at føre tidsbilledet i KF tilbage til Taine's Renæssance-opfattelse, idet han ikke forstår at skønt man godt kan kalde Chr. II personlig en renæssance-skikkelse, fandtes der slet ikke renæssance i Danmark i 16. årh. I de lande der blev reformerte samledes alle åndelige kræfter om at indføre Reformationen i 1500-tallet, så renæssancebevægelsen sinkedes et helt årh. Taine har ikke noget at gøre med *Kongens Fald*. JVJ havde i 1899 anskaffet sig *Heimskringla*.
6. Sml. de refleksioner Chr. II anstiller om at han hade »glemt at regne med sine Undersaatters Mening, der er en Virkelighed, selv om den er taabelig. Herefter skulde han visselig ogsaa regne med Smaafolks Hævngerrighed, Dumhed og Uvidenhed« (KF s. 140) med udsagnet i *Den got. Renaissance* s. 176: »En Realitet tager man Hensyn til, og Dumheden er en Realitet«.
7. Vi hører om Mikkels brodersøn: »Han tog siden Gaarden som en ufri Mand under den ny Herremand paa Moholm« (KF s. 162). Ideen til JVJs skildring af at bøndernes ufri kår skyldtes deres nederlag under Skipper Klements oprør (jf. LN:JVJ 68 s. 148) kan bero på en betragtning hos Holberg. I kap. 7 af sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729) søger Holberg årsagen til at bøndernes ejendomsret til jorden indskrænkedes og påpeger at »eftersom jordegnes vilkaar er bleven slettere siden Skipper Clements feide«, forholder det sig nok sådan, »at Adelen haver taget leylighed af deres oprør at bringe dem under et vist slags herredom, saa at hver jordeggen bonde, som tilforn var gandske fri, har maatt' erkiende den næste

- Herremand for sit herskab, og forbundet sig til en aarlig kiendelse af sin gaard«.
8. Jf. Henrik Wergelands udbrud i digtet *Følg Kaldet* (fra *Jødingen* 1844): – »Ung må Verden endnu være, Slægtens Sagas lange Lære endnu kun dens Vuggesange ...«.
 9. Uddrag af Sammendraget af Kopernicus' *de Hypothesibus motuum coelestium a se constitutis* har jeg oversat og kommenteret s. 170-72 i min på Odense Universitetsforlag 1987 udgivne *Litteratur- og Idéhistorie*.
 10. Spilmandsvisen *Godnat* fik et par år efter en norsk parallel i det avskedsdigt *Eit Testament* som landsmålsdigteren Per Sivle skrev et par måneder før han skød sig: »Ja, no skal Noreg ha takk fyr meg« i samme strofeform og stemning (jf. B. Birkeland: *Per Sivle* 1963 s. 342) som JVJs vise.
 11. Se min avh. *Den virkelige Marie Grubbe og J. P. Jacobsens romanisering* i Nord. tidskr. 1978, optr. 1984 i mine *Kritiske Studier og litterære Essays*.
 12. Käte Hamburger har i sin *Die Logik der Dichtung* (2. udg. Stuttgart 1968) s. 101 stærkt fremhævet præteritum som den bedst egnede fortælletempus, da der til den er knyttet »die Eigenschaft der Faktizität«, mens historisk præsens »på altfor tydelig måde gør opmærksom på at vi har at gøre med fiktive forhold og derved forstyrrer illusionen, som det er den fiktionale fortællings væsen at frembringe«. Vi ser at JVJ selv har haft på fornemmelser at præteritum-tempus bør forlades når handlingen drejer over på uvirkelige visionære forhold.